

УДК 340.1

Є. О. РОМАНЮК,
молодший науковий співробітник

ПРИРОДНІ ПРАВА ЛЮДИНИ ЯК ВІДПРАВНА ЛАНКА ВИЗНАЧЕННЯ СУТНОСТІ ПРАВОВОЇ ІДЕОЛОГІЇ

Як свідчить світовий досвід, одним із найважливіших засобів правового забезпечення процесу соціальних перетворень і змін є правова ідеологія. Остання сприяє становленню правової держави та громадянського суспільства, здатна зміцнити всю вітчизняну правову систему. Традиційно правову ідеологію розглядають як сукупність принципів, теорій, концепцій, які формуються в результаті наукового узагальнення правового розвитку суспільства, що, у свою чергу, формує суспільну та індивідуальну правосвідомість, сприяє утвердженню певного правопорядку, усталених правовідносин, впливаючи на всі сфери соціального життя – економіку, політику, культуру, мораль тощо. Адже, чим вищого розвитку набуває суспільство, тим більшого значення надають правовій ідеології як формі унормування та закріплення принципів демократії, рівності, справедливості й гуманізму, а головне – прав і свобод людини.

Найголовнішою ознакою демократичного суспільства і правової держави є вільне й ефективне здійснення людиною належних їй прав і свобод. Нині це твердження є аксіомою сучасного цивілізаційного прогресу. Саме тому в системному реформуванні українського суспільства права людини мають стати не другорядним завданням здійснюваних перетворень, а їх найголовнішою метою, яка покликана принципово змінити історичну парадигму відносин між державою та людиною.

Як наслідок еволюції теоретико-правової науки виникає принципово нова категорія – «право людини». «Сама постановка питання про право людини як об'єктивне право надає загальним, нерідко суто декларативним формулам розряду виключно юридичних явищ. І вводить до сфери прав людини ті юридичні механізми та правові засоби, які здатні перевести встановлені законом юридичні можливості (суб'єктивні юридичні права) в площину соціальної реальності» [1, с. 23].

Звичайно, така складна і багатогранна проблематика, як природні права людини, була розглянута багатьма вченими, серед яких К. Волинка, О. Горова, М. Гуренко, О. Домбровська, О. Зайчук, В. Копейчиков, А. Колодій, О. Кушніренко, Л. Луць, Н. Оніщенко, А. Олійник, П. Ольховський, Н. Пархоменко, В. Погорілко, П. Рабінович, І. Сенюта, Т. Слинко, Ю. Тодика, А. Хабібুলін та ін.

Таким чином, важливість та актуальність прав людини не треба доводити, оскільки вони є органічним компонентом демократичного політичного простору, інструментом гуманізації суспільних відносин, формування творчої особистості та становлення постіндустріального суспільства [2, с. 517–518], а також засадничим чинником визначення сутності правової ідеології.

Можна констатувати, що дискусія про природу права пов'язана з природою людини. Фундаментальні невідчужувані права людини – це той бар'єр, який у державі, що претендує іменуватися демократичною та правовою, не може бути подолано на власний розсуд ні законодавчою, ні виконавчою, ні судовою гілками влади. Саме вони становлять правове першоджерело. Їх існування поза правом та без права неможливе, як і право немислиме без прав людини. Це – явища однієї сутності [3, с. 38].

Принагідно зазначити, що відповідно до позитивістського типу праворозуміння права людини визначаються як простір свободи людини, який їй надає держава. Так, у Російській юридичній енциклопедії надається таке визначення терміна «право людини»: «це поняття, яке характеризує правовий статус людини щодо держави, її можливості та вимоги в економічній, соціальній, політичній і культурній сферах» [4, с. 737]. Проте, в цьому полягає відмінність між «природними правами людини» (як сукупності правомочностей, що належать людині від народження) і «правами людини» як певної можливості індивіда, визначеної в актах держави для його існування в соціумі.

На нашу думку, природні права людини мають широке наповнення. Вони спрямовані на отримання певних громадянських, економічних, соціальних та культурних благ. Крім зазначеного, природні права становлять систему різноманітних уявлень про призначення людини, а також її місце в соціумі.

Отже, наслідком позитивістського підходу до співвідношення права та держави, тлумачення права як суверенної державної влади був аналіз прав особи не як її природних невід'ємних властивостей, а як дарунок держави. А оскільки зміст права тлумачився формально, у відриві від соціальних умов, категорій людської гідності, моралі, ідей природно-правової доктрини, а головний постулат полягав у підкоренні індивіда праву та зобов'язанні беззастережно його дотримуватися, то права людини також слугували меті підкорення індивіда державі, а не утвердженню пріоритету прав людини щодо останньої [5, с. 25].

Саме природно-правова доктрина досліджує витоки походження прав людини, оскільки без цього неможливо зрозуміти, чому ці права є невідчужуваними.

Права людини – це мінімум загальносоціальних, загальнолюдських і загальнодемократичних вимог до правового та соціального становища кожної особи, реалізація яких повинна й може бути забезпечена в будь-якому суспільстві, незалежно від особливостей його соціально-правової системи [6, с. 209].

У різних сферах життєдіяльності суспільства реалізуються різні інтереси та потреби людини. Цей критерій є основним у поділі прав і свобод людини і громадянина на різновиди. Аналіз міжнародно-правових актів і конституцій різних держав дає можливість виявити ознаки, що притаманні природним правам людини, загальні та специфічні принципи їх формування та реалізації, серед яких:

- універсальний характер прав людини, що передбачає можливість їх ефективної реалізації залежно від рівня розвитку суспільства загалом;
- динамічний характер, що відображає постійний розвиток (динаміку, еволюціонування) суспільних відносин, зростання правосвідомості громадян;

- обмеженість прав виключно суспільною необхідністю;
- суб'єктивним правам людини кореспондують юридичні обов'язки, що є важливою умовою їх реалізації.

В юридичній літературі також обґрунтовується думка, що право в єдності природного, соціального і політичного виступає найважливішим засобом буття людини. Людина – істота розумна, справедлива, а значить – правова [7, с. 300].

Природні права людини як можливості, що надані їй від народження, є відповідними межами влади, адже вони визначають ту сферу життєдіяльності людини, в яку державна влада не повинна втручатись, і ті обов'язки, які держава має щодо кожної окремої людини.

В історії духовної культури людства вчення про природні права та свободи людини займають особливе місце, адже вони є фундаментальними загальнолюдськими цінностями, які мають універсальний характер. Таким чином, будь-яка сучасна держава, проголошуючи себе правовою, незалежно від особливостей її політичного чи суспільного устрою, в силу своїх основних принципів повинна визнавати і гарантувати природні права та свободи людини, які належать їй від народження в силу її належності до людського роду.

Звичайно, процесу розвитку ідеї прав людини властиві як кількісні, так і якісні зміни. З позицій та в межах того чи іншого визначення поняття права відбуваються кількісні зміни щодо знань про права людини, тобто їх уточнення, конкретизація, збільшення обсягу тощо. Якісні зміни ідеї прав людини багато в чому пов'язані з процесами глобалізації, що відбуваються сьогодні. Під впливом зазначених процесів відбувається видова диверсифікація прав людини, утвердження прав усього людства як інтегрального цілого. На сучасному етапі історичного розвитку під правами людини ми розуміємо певні нормативно структуровані можливості, властивості й особливості буття кожної особистості, які особлюють її свободу, є невід'ємними та необхідними способами та умовами її життя, її взаємовідносин з суспільством, державою, іншими індивідами.

У сучасних дослідженнях теорія прав і свобод базується на трьох головних постулатах:

- усі люди вільні від народження і ніхто не має права відчувати їхні природні права. Забезпечення й охорона цих прав – головне призначення держави. Основою свободи є рівність можливостей для всіх;

- свобода полягає в можливості робити все, що не завдає шкоди іншим і загальному благу. Отже, свобода людини не може бути абсолютною, вона обмежена правами і свободами інших людей, принципами моралі, інтересами загального добробуту;

- межі свободи може визначати тільки закон, який є мірою свободи. Все, що не заборонено, те дозволено. Частина дозволеного визначається через права людини. Закріплення права потрібне для того, щоб допомогти людині усвідомити свої можливості, але жоден набір прав не вичерпує змісту свободи. Обмеження прав можливе тільки на підставі закону, що сприяє загальному добробуту в демократичному суспільстві [8 с. 162].

В юридичній літературі висловлюється думка, що права людини є своєрідним юридичним мірилом для всіх процесів, що відбуваються у державі. Останнім часом дедалі частіше визнається, що права людини є втіленням ідеї верховенства права. Практика Європейського суду з прав людини визнала пріоритетність, домінування, визначальну роль прав людини у діяльності держави, оскільки ідею верховенства права втілено в усіх статтях Конвенції, яку зобов'язались дотримувати держави – члени Ради Європи [7, с. 399].

Такі основоположні права людини як право на життя та свободу визнаються природними, невід'ємними не лише тому, що людина є особливою біологічною або соціальною істотою, а тому, що вона – істота духовна.

Саме тому природні права людини не слід розглядати як дещо окреме, як певний унікальний феномен, адже зазначені права виникли тому, що людина існує та розвивається лише у відповідній комунікації з іншими людьми. Таким чином, ці права є частиною певного цілого, відрив від якого призведе до їх виключної абстракції, спотворюючи початкову сутність.

Відтак, основними ознаками концепції природних прав людини є:

- їх загальний, тобто універсальний характер: такі права стосуються всіх без винятку людей – лише завдяки їхній належності до роду людського;

- вічність (позаісторичність) змісту таких прав, який із плином часу не змінюється, адже, породжені одного разу і назавжди, такі права є незмінними;

- абсолютність (невід'ємність) таких прав, заперечення наявності яких є неприпустимим з огляду на їхню «вмотивованість» у природі людини і тому може кваліфікуватися як посягання на саме існування людської істоти як такої;

- такі права також розуміються як «священні» [9, с. 143].

Отже, природні, невід'ємні й невідчужувані права і свободи людини мають вирішальне значення у відносинах між нею та державною владою. Саме вони, як засвідчує досвід сучасних розвинутих держав, становлять основу «стримувань і противаг» державної влади, яка завжди має тенденцію до виходу з-під контролю суспільства.

Права людини – явище соціально-історичне. Зважаючи на сучасне звучання та зміст уявлень про права людини, варто мати на увазі і момент історичної наступності цих прав. Історія формування й еволюція уявлень про права людини нерозривно пов'язані з історією виникнення та розвитку теоретичних знань про право. Тому можемо стверджувати, що саме природні права людини є засадовою формою буття права, а тому їх реалізація є важливою його властивістю.

Права людини перебувають у постійному розвитку, тим самим відображаючи динаміку суспільних відносин і зростання правосвідомості громадян.

Обсяг прав і свобод людини визначає її соціальні можливості та блага, забезпечує взаємозв'язок із суспільством. Тому можна сказати, що всі народні рухи, революції, які відбувалися у різних країнах, врешті-решт, зводилися до боротьби за оволодіння певним обсягом суб'єктивних прав. Саме тому без визнання в суспільній свідомості та практиці значущості прав людини неможливо збудувати правову державу. Не випадково сучасна юридична наука і практика приділяють максимальну увагу захисту прав людини на різних рівнях і за допомогою різних засобів.

Право має розглядатися у нерозривному зв'язку з правами людини, що становлять невід'ємний компонент права, і не як безпосередній акт державної влади. Права людини є безпосередньо діючим правом і можуть застосовуватися всупереч закону, якщо закон суперечить фундаментальним правам людини: не відображає природно-правові засади; не відповідає загальноновизнаним міжнародно-правовим принципам і нормам про права людини і громадянина; прийнятий нелегітимним органом державної влади тощо [6, с. 290].

Осмилення специфіки втілення концепції природного права в умовах перехідного періоду становить глибинну філософську сутність правового розвитку. Концепція та породжуваний нею принцип взаємної відповідальності держави, суспільства й особи один перед одним сприяють узгодженню ідеї сильної міцної державності з принципами самоцінності, свободи й недоторканності особи. Це позитивно впливає на спроби подолати відчуженість між державою, особою та суспільством як колективною множиною суб'єктів, що його утворюють.

Отже, історія становлення інституту прав людини і права взагалі – це нерозривний, єдиний процес у розвитку людської цивілізації. Здобуття правом ролі соціального регулятора безпосередньо пов'язане зі становленням вільної особистості, усвідомленням її природних прав, гідності, можливості розкриття та реалізації її індивідуальності. При цьому такі найвищі гуманістичні начала і цінності як особиста гідність, свобода, рівність, справедливість тощо виникають із самої природи людини й зумовлені нею. Кожний етап в історії духовної культури людства позначений своїми досягненнями у сфері визнання соціальної цінності права. Але тільки в громадянському суспільстві та правовій державі право отримує свою власну матеріальну основу – офіційне визнання природних прав.

Тож можна констатувати, що природні права людини в сучасному розумінні – це наданий природою, заснований на загальнолюдських цінностях обсяг загальносоціального та правового статусу людини, який є необхідним, невід'ємним та притаманним її існуванню. Відповідно до запропонованої дефініції виокремлюються основні властивості природних прав людини, які:

- засновуються на загальнолюдських цінностях;
- визначаються природою людини (не залежать від державного визнання та закріплення);
- є необхідними для нормального існування людини та її розвитку;
- є невідчужуваними, загальними та позатериторіальними;
- перебувають у постійному розвитку, відображають динамічність суспільних відносин і зростання правосвідомості громадян;
- характеризуються загальнозначущістю та універсальністю.

Вищезазначена якість прав людини спроможна надавати законодавчому процесу ознак критеріального виміру, подолання, чи, принаймні, мінімізації атрибутивної невідповідності, розривом між законом і соціальною практикою, підпорядкування сучасного стану суспільства завданням розвитку. І в цьому сенсі права людини можуть розглядатися як своєрідна «клітинка» побудови правової ідеології як соціально-правового феномену, який, відображаючи світоглядні, морально-етичні та правові настанови суспільства, менталітет наро-

ду, його звичаї та традиції, постає відправною ланкою, засобом і ресурсом забезпечення безпечного політико-правового простору країни в його підпорядкуванні завданням формування правової держави і громадянського суспільства. Відповідно, правова ідеологія може бути визначена як сукупність правових ідей, теорій, поглядів і норм, які в концептуальному вимірі відображають, оцінюють та цілеорієнтують процес соціальних змін як безпечного політико-правового середовища буття людини, становлення правової держави та громадянського суспільства [10, с. 22–23].

Можна констатувати, що своєрідний гуманістичний поворот у спрямуванні суспільно-організаційних перетворень до забезпечення та гарантування прав і свобод людини й громадянина є сьогодні визначальним вектором цивілізаційних процесів, які відбуваються в кожній розвиненій країні світу. Проте лише за умов масової активізації політичної та правової свідомості ця стратегічна мета, як свідчить досвід найбільш прогресивних сучасних демократій, може бути досягнута, адже за інших умов реалізація пріоритету суб'єктивних прав над державними інтересами стає майже нездійсненною.

Список використаних джерел

1. *Осинська О. В.* Обмеження прав і свобод людини: теоретико-прикладні аспекти : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01 / Осинська Олена Валеріївна. – К., 2010.
2. *Батанов О. В.* Муніципальна влада в Україні: проблеми теорії та практики : [монографія] / О. В. Батанов ; [відп. ред. М. О. Баймуратов]. – К. : Вид-во «Юридична думка», 2010.
3. *Козюбра М. І.* Верховенство права і Україна / М. І. Козюбра // *Право України.* – 2012. – № 1–2.
4. *Российская юридическая энциклопедия* / [гл. ред. А. Я. Сухарев]. – М. : Издательский Дом ИНФРА-М, 1999.
5. *Лукашева Е. А.* Права человека : [учебник для вузов] / Лукашева Е. А. – М. : Норма, 2000.
6. *Дія права: інтегративний аспект* : [монографія] / [кол. авторів ; відп. ред. Н. М. Оніщенко]. – К. : Вид-во «Юридична думка», 2010.
7. *Проблеми реалізації прав і свобод людини та громадянина в Україні* : монографія / [кол. авторів ; за ред. Н. М. Оніщенко, О. В. Зайчука]. – К. : ТОВ «Видавництво «Юридична думка», 2007.
8. *Основи демократії* : навч. посібник для студ. вищ. навч. закладів / [за заг. ред. А. Колодія]. – [2-е вид.]. – К. : Вид-во «Ай Бі», 2004.
9. *Добрянський С.* До історії становлення сучасної концепції прав людини / С. Добрянський // *Антропологія права: філософський та юридичний виміри (стан, проблеми, перспективи)* : матеріали III Всеукр. круглого столу (Львів, 23–24 листопада 2007 р.). – Львів : СПОЛОМ, 2008.
10. *Недюха М. П.* Правова ідеологія українського суспільства : [монографія] / Недюха М. П. – К. : МП Леся, 2012.

Романюк Є. О. Природні права людини як відправна ланка визначення сутності правової ідеології

Досліджується поняття природних прав людини як сукупності правомочностей, що належать людині від народження. Зазначається, що розвинене суспільство надає вели-

кого значення правовій ідеології як формі унормування та закріплення прав і свобод людини, принципів демократії, рівності, справедливості та гуманізму. Відповідно до позитивістського типу праворозуміння права людини визначаються як простір свободи людини, який їй надає держава. Констатовано, що в цьому полягає відмінність між «природними правами людини» (як сукупності правомочностей, що належать людині від народження) і «правами людини» як певної можливості індивіда, визначеної в актах держави для його існування в соціумі. Природні права людини мають широке наповнення. Вони спрямовані на отримання певних громадянських, економічних, соціальних та культурних благ, становлять систему різноманітних уявлень про призначення людини, а також її місце в соціумі. Права людини розглядаються як своєрідна відправна ланка побудови правової ідеології – соціально-правового феномену, що відображає світоглядні, морально-етичні та правові установки суспільства, менталітет народу, його звичаї та традиції.

Ключові слова: природні права людини, правова ідеологія, правова свідомість, позитивістське праворозуміння, свобода.

Романук Е. А. Естественные права человека как отправное звено определения сущности правовой идеологии

Исследуется понятие естественных прав человека как совокупности правомочий, принадлежащих человеку от рождения. Указывается, что развитое общество придает большое значение правовой идеологии как форме нормирования и закрепления прав и свобод человека, принципам демократии, равенства, справедливости и гуманизма. В соответствии с позитивистским типом правопонимания права человека определяются как пространство свободы человека, которое ей предоставляет государство. Констатируется, что в этом заключается различие между «естественными правами человека» (как совокупности правомочий, принадлежащих человеку от рождения) и «правами человека» как определенной возможности индивида, обозначенной в актах государства для его существования в социуме. Естественные права человека имеют широкое наполнение. Они направлены на получение определенных гражданских, экономических, социальных и культурных благ, составляют систему разнообразных предствлений о назначении человека, а также его место в социуме. Права человека рассматриваются как своеобразное отправное звено построения правовой идеологии – социально-правового феномена, отражающего мировоззренческие, морально-этические и правовые установки общества, менталитет народа, его обычаи и традиции.

Ключевые слова: естественные права человека, правовая идеология, правовое сознание, позитивистское правопонимание, свобода.

Romanuk E. A.

The article studies one of the most important means of ensuring legal process of social transformation – legal ideology that promotes the establishment of the rule of law and civil society and can strengthen all the national legal system. Traditionally, legal ideology is considered as a set of principles, theories, concepts, which are formed as a result of scientific analysis of the legal development of the society, which in turn generates social and individual justice, promotes the establishment of a specific rule of law, established relationships, affecting all spheres of social life – economy, politics, culture, morality etc. When society reaches its highest development, attaches great importance to the legal ideology as a form of normalization and consolidation of democracy, equality, justice and humanity, and most importantly – human rights and freedoms.

The author concludes that in the reform of the system of Ukrainian society, human rights should be their main goal, which is designed to fundamentally change the paradigm of the his-

torical relationship between the state and individual, rather than a secondary task undertaken reforms as well.

It is stated that the discussion about the nature of law related to the nature of human. Fundamental inalienable human rights – is the barrier that in a state claims to be democratic and legal, can not be overcome in its sole discretion any legislative or executive or judicial branches. They constitute the legal source. Their existence outside the right or without the right is impossible, as the right is inconceivable without human rights.

Analyzes the understanding of human rights in the positiv and natural legal understanding. In terms of positive legal understanding – it is a space of human freedom, which the state gives. However, the author notes that the natural human rights have a wider content. They are intended to provide certain civil, economic, social and cultural benefits. Besides this, natural rights constitute a system of diverse ideas about the destiny of human and his/her place in society. The origins of human rights examines the natural legal doctrine, because without this it is impossible to understand why these rights are inalienable. Human rights – a minimum of general social, human and democratic demands to the legal and social status of each person, the implementation of which must and can be provided in any society, regardless of the features of its social and legal system. Fundamental human rights such as the right of life and liberty recognized natural, inalienable not only because the person is a particular biological or social being, but because the human is a spiritual being. That's why the natural human rights should not be regarded as something separate, as a unique phenomenon. These rights have arisen because a person exists and develops only in appropriate communication with other people. These rights are part of a whole, the gap between which will lead to an exceptional abstraction, distorting the essence of the original.

It is noted that the natural, inherent and inalienable human rights and freedoms are crucial in the relationship between human and the government. Natural human rights form the basis of «checks and balances» of the government, which always tends to be out of control society. The above-mentioned quality of human rights capable of giving legislative process attributes criterion measure, overcome, or at least minimize the attributive mismatch gap between law and social practice, the subordination of the current state of society development objectives. In this sense, human rights can be seen as a kind of «cell» construction of legal ideology as a socio-legal phenomenon, which, reflecting the ideological, moral, ethical and legal setting of society, the mentality of the people, their customs and traditions, is the starting element, facilities and resources ensure the country the rule of law and civil society.

Kind of humanistic turn in the direction of social and organizational change to ensure and guarantee the human rights and freedoms today is defining vector civilization processes that occur in every developed country in the world. However, only when the mass activation of political and legal consciousness of this strategic goal, as the experience of the most advanced modern democracies, can be achieved, as in other conditions, the implementation of subjective rights priority over public interests becomes almost impossible.

Key words: natural rights, legal ideology, legal consciousness, positiv legal understanding, freedom.